

Завальнюк О.М. (м.Кам'янець-Подільський)

Д.І ДОРОШЕНКО: 75 ДНІВ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Відомий український історик, державний і громадський діяч Дмитро Іванович Дорошенко (1882-1951) певний час (з 26 січня по 10 квітня 1919 року) жив і працював у Кам'янці-Подільському. Його появу у далекому від столиці подільському місті можна вважати цілком випадковою. Він після падіння гетьманату, у якому обіймав посаду міністра закордонних справ, в середині грудня 1918 року залишився, по суті, безробітним: новий режим не залучав "гетьманців" до співробітництва, більше того, всіляко перевіряв їх на лояльність, частину із них репресував. Для них були закриті двері до різних установ.

У середині січня 1919 року професор В.О. Біднов, який працював у Кам'янець-Подільському державному українському університеті і добре знав Дмитра Івановича по роботі в Катеринославі, поінформував його про складну кадрову ситуацію у навчальному закладі і можливість посісти у ньому посаду приват-доцента по кафедрі історії України. З відповідним проханням Д.І.Дорошенко і звернувся до Міністерства освіти УНР, яке тоді очолював професор І.І.Огієнко, що по сумісництву був ще й ректором того ж університету. "Я пішов до Огієнка, - згадував Дмитро Іванович. - Він зустрів мене дуже привітно, і за якусь годину справа була поладана. Моє призначення було підписане..."¹

І.І. Огієнко знав Д.І.Дорошенка не заочно. Ще у 20-х числах вересня 1918 року він просив аудієнції у міністра закордонних справ Української держави і отримав її. Мова йшла про відправлення через дипломатичні канали запрошення на свято відкриття Кам'янецького університету ректорам зарубіжних університетів – Паризького, Берлінського, Лондонського, Кембріджського, Римського, Львівського, Краківського, Чернівецького, Варшавського та ін. Прохання було виконано².

Міністру було відомо, що кандидат у викладачі у липні 1918 року підтримав законопроект про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету³. У свій час Дмитро Іванович навчався у Варшавському і Петербурзькому університетах, а у 1909 році завершив вищу історичну освіту на історико-філологічному факультеті університету св.Володимира у Києві. У 1909-1914 рр. він викладав історію спочатку у Катеринославській, а згодом у Київській комерційних школах; у 1918 році очолював зовнішньополітичне відомство Української держави, був відомий як автор кількох джерелознавчих та історіографічних наукових робіт, ряду статей⁴.

До Кам'янця-Подільського Д.І.Дорошенко прибув 26 січня 1919 року. Поїздка з Києва далася дуже важко. Дмитро Іванович так описує

її: "... тільки що від'їхали з Козятина, як у нашому вагоні почала горіти вісь. У Вінниці вагон відчепили, нас (разом з Дмитром Івановичем до Кам'янця їхали кілька викладачів із сім'ями – авт.) висадили з нього, поїзд рушив далі, і ми з нашими бебехами опинились на платформі. Стояла морозна ніч... Ледве ублагали начальника станції, щоб дозволив розташуватись у якомусь порожньому товарному вагоні. З великими труднощами підтягли туди наші речі, паки з книжками; у вагоні було холодно, як надворі. Добули десь дрова, й почали палити грубку, що стояла серед вагону.

...Помалу добрались до Проскурова, а звідти й до Гречан, де починається Кам'янецька вітка. Але тут знову захряс: не було дров, чим нагріти паровозу, й ми постояли цілі дві доби на тих Гречанах... Ходили добувати десь трісок, щоб напалити залізну грубку. Одної ночі поїзд рушив і ранком привіз нас до Кам'янця"⁵.

Облаштувавшись на квартирі І.І.Огієнка, Д.І.Дорошенко почав знайомитись з містом, його мешканцями, університетом. Йому кинулось у вічі, що "університет мало був популярний серед місцевого російсько-жидівського громадянства в Кам'янці: воно ставилось до університету доволі холодно. ...Складалось на те, що український університет прийшов до Кам'янця мов на порожнє місце і сам мусів зробитись для нього культурним осередком, але для цього треба було трохи більше часу і спокійніших обставин"⁶. "В самім Кам'янці властиво й не було якогось спільного духовного громадського життя... Кам'янець, як і кожне губерньське місто, в старій Росії, був перш за все містом чиновників, а вони переважно були зайди-росіяни. Поляки трималися окремо, як за Росії, так і за України. Жида липнули до російського культурного життя. Українці ж були тут переважно дрібні міщани з передмість Кам'янця. Національні українські кола були, як і скрізь у нас, дуже нечисленні, хоч спеціально в Кам'янці вони відзначались доволі великою рухливістю"⁷.

У лютому 1919 р. розпочався весняний семестр. За традицією, започаткованою ще у російських університетах, кожний викладач, приступаючи до праці, повинен був прочитати відкриту, або як її називали, вступну лекцію. З цього розпочав свою доцентську роботу і Дмитро Іванович. (Нам не вдалося відшукати теми його першої лекції). Рішенням Ради фізико-математичного факультету йому було доручено викладати історію України для студентів двох відділів – природничого і математичного фізико-математичного факультету (по 2 години лекційних занять щотижня на кожному з них)⁸. Про своїх студентів Д.І.Дорошенко згодом

писав: "Молодь з живим інтересом ставилась до викладачів, видно вона цінила й те, що Кам'янецький університет являється національною науковою інституцією"⁹. Крім роботи зі студентами, він займався популяризацією історичних знань про Україну серед різних професійних груп місцевих жителів. Так, зокрема, його лекції слухали урядовці поштово-телеграфної округи, народні вчителі, які навчалися на спеціальних курсах. "І тут, і там була дуже вдячна аудиторія, і читати було приємно"¹⁰.

Зважаючи на великий досвід редакторської роботи в попередній період, Рада професорів університету доручила Д.І.Дорошенку редагувати "Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету". Роботу довелося вести у різних напрямках, адже відразу йшла підготовка кількох томів. Один із них мав бути присвячений відкриттю університету, що мало місце 22 жовтня 1918 року. Саме для цього тому вдалося зібрати і підготувати до друку ряд машинописних матеріалів, які зберігаються нині у Кам'янець-Подільському міському державному архіві. Це – "Готуються до свята"¹¹, "Святкування відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету школами"¹², "Перед університетом. Вражіння"¹³, "Безплатні концерт-вистава для учнів всіх шкіл м.Кам'янця, улаштовані Кам'янець-Подільським товариством "Просвіта" 21 жовтня 1918 р., напередодні відкриття Університету"¹⁴, "Українське студентство і відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету"¹⁵, про прикрашування університетського будинку¹⁶ (всі – без авторства), "Церковні торжества 22 жовтня" Ю.Й.Сіцінського¹⁷, "Участь національних хорів у святі відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету"¹⁸ П.Бутовського¹⁸ Дмитро Іванович не був учасником свята відкриття закладу, тому йому було важко щось змінювати у поданих текстах. Проте навіть літературної обробки було достатньо, аби залишити свій слід у підготовці матеріалів до друку (том так і не побачив світ). Можна вважати, що ця праця не пропала даром. У другому томі своєї "Історії України" Д.І.Дорошенко коротко передав сценарій свята відкриття закладу¹⁹.

Знайомлячись з містом, Дмитро Іванович звернув увагу на величні пам'ятки історії і архітектури, якими славився древній Кам'янець. До послуг історика були місцеві архіви, цінні бібліотечні колекції. Очевидно, блукаючи вузькими вуличками середньовічного міста, у ньому народився задум написати роботу про багатющу історичну спадщину подільського краю. Вже 20 лютого 1919 року, тобто через 25 днів після приїзду до Кам'янця-Подільського, він завершив рукопис брошури "Про минулі часи на Поділлі. (Коротка історія краю)" обсягом 2,5 друкованого аркуша. Порівняно невеликий обсяг праці не надає їй характеру ґрунтовного дослідження, але й не знижує вартості виконаної роботи, хронологічно доведеної до 1919 року²⁰. Вона прислужилася справі національного відродження, зацікавила студентів, гімназистів, учителів, просвітян, вояків армії УНР та інших. Значення брошури оцінили студенти історико-філологічного

факультету, які з середини березня 1919 року розпочали слухання лекцій приват-доцента Ю.Й.Сіцінського з історії Подільського краю²¹.

Приїзд колишнього крайового комісара Галичини і Буковини, міністра закордонних справ, людини знаної за межами України до адміністративного центру Поділля не міг бути не помічений новою владою. Подільський губернський комісар Г.Степура наніс гостеві, своєму давньому знайомому, дружній візит, під час якого запропонував "узяти участь в комісії для налагодження конфліктів, які виникли на українсько-румунському кордоні". Тоді ж Д.І.Дорошенко отримав з Києва телеграму від голови Ради народних міністрів і водночас міністра закордонних справ УНР В.М.Чехівського, де вимагалось "негайно скласти комісію по ліквідації прикордонних конфліктів, стати на її чолі, розслідувати справу й суворо покарати винних у заколоті на кордоні"²².

Вказаному розпорядженню передували такі важливі події. Анексія Бессарабії Румунією супроводжувалася запровадженням суворого окупаційного режиму, безцеремонним пограбуванням краю. В зв'язку з цим у січні 1919 року вибухнуло велике Хотинське повстання проти румунських окупантів. Повсталі оголосили незаконним приєднання Хотинщини до Румунії, створили свою армію, що складалася із трьох полків, кавалерійського ескадрону і артилерійського дивізіону. Діяло чимало автономних селянських збройних загонів. Усього в рядах повсталих було понад 30 тисяч чоловік. Повстання охопило понад 100 населених пунктів Хотинського і частини Сорокського повітів Бессарабії²³. Однак протистояти регулярній армії погано озброєні і не підготовлені повстанці не змогли. 30-31 січня 1919 року понад 4 тисячі повстанців і 50 тисяч біженців з Хотинщини, врятуючись від репресій, перейшли Дністер і опинилися на території УНР²⁴. Основна частина їх опинилася в придністровських селах, де можна було знайти якісь засоби для існування. Чимало повстанців невеликими групами таємно пробиралися назад, робили диверсійні акти, забирали з собою частину майна. Це супроводжувалося десятками збройних сутичок. Румунська артилерія обстрілювала лівобережну частину Подністров'я, де тимчасово проживали бессарабці. Прикордонна територія зазнавала від таких дій великих руйнувань і збитків. Гинули безневинні люди. З української території повстанці відповідали вогнем. Їм допомагали місцеві жителі. Румунські офіційні чини у всьому звинувачували повстанців і українську владу, яка прийняла їх на своїй території.

З'ясувавши ці обставини, Д.І.Дорошенко взявся за створення комісії для врегулювання конфлікту. Крім нього самого, сюди увійшли: приват-доцент університету Л.Т.Білецький, помічник Подільського губернського комісара Куриленко, два військових чини, два колишніх судових слідчих з Хотинського повіту, а також урядовець із губернського комісаріату, якому було доручено функції секретаря. Комісія отримала державні кошти, окреме приміщення²⁵.

Відразу після сформування комісії і повідомлення про неї у місцевій пресі сюди потягнулися хотинці. Їх розміщували у вільних будинках, давали харчі²⁶.

Допомагаючи біженцям, Д.І.Дорошенко не забував про своє головне завдання. З метою налагодження контактів з румунською стороною він звернувся листом до генерала Давидоглу, командуючого групою румунських військ, де просив припинити обстріл Поділля і повідомляв про створення українською стороною спеціальної комісії та її завдання. У листі-відповіді командуючий висловив сподівання, що Д.І.Дорошенко і члени очолюваної ним комісії доведуть доручену їм справу до логічного завершення і зачинники повстання, що знаходились на лівобережжі, будуть заслужено покарані²⁷.

Діяльність комісії викликала пильну увагу і навіть стурбованість певних українських політичних сил. І не випадково, адже слідчим стали відомі факти про причетність до повстання діячів Національного союзу, губернської народної управи і навіть комісаріату Поділля²⁸. Зрештою, такий напрям роботи і його гласність не могли задовольнити і саму комісію, адже її головне завдання бачилося в іншому – виявленні фактів румунських репресій на Хотинщині, порушення Румунією норм міжнародного права щодо України. Щоб зняти напруження і певний громадський резонанс, Д.І.Дорошенко прибув на збори місцевої організації Національного союзу і доповів про цілі очолюваної ним комісії. Потребу нормалізації відносин з Румунією він обгрунтував тим, що після проголошення у березні 1919 року Угорської Радянської Республіки Румунія залишається чи не єдиним “вікном у Європу” для України. Було запевнено, що зібрані матеріали мають виключно конфіденційний характер і будуть передані лише уряду УНР. На думку Д.І.Дорошенка, їх політичне значення полягало в тому, що факти про матеріальні збитки, заподіяні артобстрілом української території, можуть бути пред’явлені румунській стороні у тому разі, якщо вона висуватиме якісь претензії до України²⁹.

У березні 1919 року в с.Атаках Хотинського повіту, поруч із кордоном, відбувалася зустріч Д.І.Дорошенка і повноважного румунського полковника, надісланого Давидоглу. Цій події передувало офіційне листування сторін. Румунські власті вимагали видати їм 15 головних зачинників повстання, не допускати можливості, щоб “більшовицькі банди” (так називали загони повстанців, які опинилися на Поділлі) обстрілювали бессарабський берег, і щоб над Дністром не скупчувалися натовпи озброєних людей³⁰. В ході зустрічі румунська делегація наполягала на задоволенні раніш поданих вимог. Намагаючись зняти гостроту у відносинах, Д.І.Дорошенко заявив, що українська влада розглядає всіх прибулих з Хотинщини як політичних біженців, а тому не має наміру депортувати керівників повстання. Разом з тим він наголосив: коли румуни доведуть, що ці особи скоїли карні вчинки,

уряд УНР віддасть їх до українського суду, який буде судити за своїми законами. Заяву голови комісії сприйняли із розумінням. Сторони домовилися, що з правого берега Дністра обстріли Поділля більше не повторяться, а на лівому власті зроблять все можливе, аби не допустити незаконні переходи кордону озброєних груп. З метою допомоги біженцям, які надзвичайно страждали від невлаштованості, безробіття, хвороб, голодування і т.п., Д.І.Дорошенко запропонував румунській владі оголосити амністію, якщо не всім, то хоча б жінкам і дітям, і дозволити їм повернутися додому³¹.

У той час, коли слідча комісія продовжувала свою копітку працю, неофіційно, під керівництвом українських військовиків формувалися з числа бессарабців полки. Один із них створювався на очах добре було відомо і на правому березі. Ці факти, а також продовження набігів з Поділля на Хотинщину, під час яких вбивали румунську варту, грабували склади і місцевих обивателів, дали підставу черговим протестам, адресованих комісії. Пояснюючи останнє, Д.І.Дорошенко наголошував, що “наша адміністрація взагалі була безсила на місцях, і хоч би й хотіла, не могла нічого вдіяти”. Румуни у відповідь відновили обстріли лівобережжя, зокрема містечка Жванця, інших населених пунктів³². Разом з тим, румунські власті виконали взяті на себе зобов’язання і оголосили амністію як жінкам і дітям, так і чоловікам похилого віку. Цей захід спричинив до міграції на батьківщину значної частини біженців³³.

Тоді ж, з ініціативи Дмитра Івановича, відбулася ще одна зустріч делегацій в Атаках. На цей раз переговори виявилися набагато складнішими, супроводжувалися різкістю суджень румунів (наприклад, військові частини УНР – це “більшовицькі банди”, “українське населення в Придністров’ї – ті ж самі більшовики”), категоричністю вимог щодо керівників повстання, при цьому точно вказувалися їх кам’янецькі адреси. У підсумку домовитися до чогось конкретного не вдалося³⁴.

Нові спроби врегулювати конфлікт не мали успіху. В офіційних колах кожна із сторін намагалася перекласти вину на іншу. Так продовжувалося до середини квітня 1919 року, коли Кам’янець-Подільський захопили червоні війська, а установи УНР змушені були покинути місто. Припинила свою роботу і слідча комісія³⁵.

Д.І.Дорошенко взяв участь у вирішенні питання про придбання обладнання для університетської друкарні. Коли уряд виділив на цей проект кошти, з’ясувалося, що на території, яку УНР утримувала на початку квітня 1919 року, придбати його неможливо (ставилося завдання придбати різні шрифти, у т.ч. старослов’янський і латинський). Залишався інший шлях – їхати у Галичину, Європу. Кандидатами на відрядження обрали Д.І.Дорошенка і його колегу М.А.Чайковського, які не раз бували у європейських країнах. З’ясувавши, що ні в Тернополі, ні в Станіславові

виконати доручення немає змоги, вони відбули спочатку до Чехії, а потім до Австрії. На жаль, справи склалися не так, як хотілося (обміняти гривні на тверду валюту не вдалося), і оба посланці вклясти у три відведені тижні відрядження не змогли, затримавшись на невизначений час. 8 жовтня 1919 року Д.І.Дорошенко направив з Відня лист ректору І.І.Огієнку, у якому повідомляв, що наприкінці липня, коли не було ясності з поверненням на батьківщину, він "прийняв посаду уповноваженого Укр.Ч.Х. (Червоного Хреста – авт.) Тепер цю роботу я не можу перервати, бо такі обставини, що треба доводити до краю діло, за яке взявся. Отже, цей семестр уже страчений для мене, я прошу Вас уважити мене у відпустці без платні до кінця 1919 р. Думаю, що нового року або ми переправимо полонених додому, або спиниться всяка наша робота.

Друкарні, як Вам звісно, я не купив, бо досі нема змоги перевозити; гроші цілі, лежать у сейфі...

Я склав підручник Української історії і вже приступив до друку. Це також мене затримає тут, бо мушу доглянути друк на першій порі"³⁶.

Але до початку весняного семестру 1919-1920 навчального року Д.І.Дорошенко не повернувся. Згідно чинного в українських університетах російського університетського статуту 1884 року він змушений був позбутися посади приват-доцента. Це

і сталося 1 лютого 1920 року, коли питання про відсутніх викладачів було винесено на засідання Ради професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету³⁷.

Таким чином, кам'янецька сторінка біографії Дмитра Івановича Дорошенка була насичена важливими подіями, серед яких найбільш помітною була робота в комісії по врегулюванню румунсько-українського прикордонного конфлікту. І хоч останній у підсумку так і не було залагоджено, український уряд отримав цінний фактичний матеріал про природу і джерела живлення конфлікту. Історичному минулому Поділля дослідник присвятив змістовну брошуру, яка викликала інтерес у різних українських кіл міста. Менше, ніж можна було очікувати, досвід Дмитра Івановича прислужився університетові. Але якби на Д.І.Дорошенка не випав вибір організувати придбання друкарського устаткування, то навряд чи він зміг би більше попрацювати в університеті, адже з 15 квітня 1919 року місто перейшло під радянський контроль і зазнало першої хвилі більшовицьких репресій. Не віриться, що така "одіозна" фігура, як колишній міністр уряду П.П.Скоропадського, не зацікавила б ЧК.

Важливим джерелом вивчення історії Кам'янецького університету є розділ мемуарів Д.І.Дорошенка "Мої спомини про недавнє минуле".

Примітки:

1. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Вид.2-е. – Мюнхен, 1968. – С.402.
2. Завальнюк О.М. І.І.Огієнку і національно-культурне відродження на Поділлі: хроніка діяльності (1918 р.) // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.347.
3. Дорошенко Д. Вказана праця. – С.413.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.2582, оп.1, спр.182. – Арк.32.
5. Дорошенко Д. Вказана праця. – С.410-411.
6. Там само. – С.414, 417.
7. Там само. – С.417.
8. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА). – Ф.Р.302, оп.1, спр.49. – Арк.32.
9. Дорошенко Д. Вказана праця. – С.417.
10. Там само. – С.435.
11. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.4. – Арк.88-92.
12. Там само. – Арк.54-58.
13. Там само. – Арк.80.
14. Там само. – Арк.94-95.
15. Там само. – Арк.120, 124, 125.
16. Там само. – Арк.126, 129.
17. Там само. – Арк.109-110.
18. Там само. – Арк.113, 116-118.
19. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.ІІ. – Нью-Йорк, 1954. – С.359-360.
20. Див.: Дорошенко Д. Про минулі часи на Поділлі. (Коротка історія краю). – Кам'янець на Поділлі, 1919. – 40 с.
21. Завальнюк О.М. Ю.Й.Сіцінський і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921) // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ч.І. – Хмельницький, 1994. – С.63.
22. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С.419.
23. Історія Української РСР. У восьми томах, десяти книгах. – Т.5. – К., 1997. – С.527.
24. Там само.
25. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С.419.
26. Там само. – С.421.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само. – С.428.
30. Там само.
31. Там само. – С.424-425.
32. Там само. – С.426.
33. Там само. – С.427.
34. Там само. – С.427-428.
35. Там само. – С.428.
36. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.2, спр.153. – Арк. 1-13в.
37. Там само. – Оп.1, спр.145. – Арк. 13.